

**ИСТОРИЈА СРПСКОХРВАТСКОГ ЛИТЕРАРНОГ
ЈЕЗИКА У КРУГУ ДИЈАХРОНИХ
ДИСЦИПЛИНА СЕРБОКРОАТИСТИКЕ***

ХЕРТА КУНА

Филозофски факултет, Сарајево

UDK 808.61/.62—0853 (091)

Прегледни рад

Примљен: 29. јуна 1986.

Прихваћен: 20. новембра 1986.

У сербокроатистици историја литерарног језика као посебна дисциплина инаугурирана је прије релативно кратког времена, прво на сарајевском Филозофском факултету, затим и на београдском Филолошком факултету, мада се не може рећи да проучавања у том правцу нису вршена и раније. Постоји, такође, номинација: историја књижевног језика, али је у том случају схватана као историја стандардног језика у најужем смислу, па је тако и конципирана, како је ту дисциплину, нпр., предавао у Скопју прије II свјетског рата проф. Миливоје Павловић.¹ Овдје се под номинацијом историје литерарног језика подразумијева историја језика књижевности у дијахроној перспективи на цијеловитом српскохрватском подручју, и то од првих времена па до дефинитивног усвајања српскохрватског стандардног језика такође на цијелом простору.

Сазнања везана за ову проблематику појављивала су се у сербокроатистици најчешће као нека врста нуспродукта при истраживањима вршеним у циљу скупљања података за историјску граматику и историјску дијалектологију, а не као посебно усмјерена истраживања. Наиме, иако корпус грађе у принципу није исти за истраживање у домену историјске граматике и историје литерарног језика, јер су за историјску граматику далеко информативнији текстови административно-правног садржаја, који су у свим епохама, по правилу, писани мање-више доста чистим народним језиком, ипак су се истраживачи доста често користили и литерарним производима, нарочито ако су писани, условно речено, пишчевим матерњим језиком. Наиме, треба имати у виду чињеницу да су административно-правни списи већ по својој функцији и намјени најчешће у суштинском дијелу текста изван јачег утицаја традиције и литерарнојезичког манира

* Реферат на научном скупу »Лингвистика и лингвистичке активности у Југославији« (Илида, 29—31. март 1985).

¹ В. Предговор у књизи М. Павловић, Примери историјског развојка српскохрватског језика, Београд, 1956, 3; о односу појмова историје књижевног и стандардног језика в. опширније Х. Куна, Историја литерарног (књижевног) језика — стандардни језик, његова историја и предстандардни идиоми, Израз, књ. XXXVI, год. XVIII, бр. 10, Сарајево, 1974, стр. 421—438.

свог времена, док су литерарни текстови увијек у складу с овим ограничењима.

Управо због тога, при проучавању језика писаца који су писали народним језиком, нарочито ако су у питању писци старијих епоха, уз сазнања о дијалекатским специфичностима неминовно се откривао језички слој који је показивао одређену зависност од књижевнојезичке традиције и од опће усвојених норми литературе којој је поједино дјело припадало. Наиме, у натору да се разлучи оно што одиста припада конкретном говору од онога што је извјесни литерарнојезички манир и литерарнојезичка надградња нужно се наметало проучавање у правцу одређивања карактера тог манира и те надградње, управо књижевне коине, те конкретних законитости литерарног утицаја у кругу жанра, тематике, традиције и сл.

— Тако Решетар за доказивање примарног ијекавског карактера дубровачког говора није могао изравно да се послужи подацима из дјела првих дубровачких ренесансних писаца, с обзиром да њихова икавско-ијекавска коине, чак с извјесном дозом екавизама, није ни представљала конзистентан гласовни сустав, него је до својих закључака дошао компаративно-дијахронијским изучавањем прозних и поетских дјела различитог карактера] (Рањинин зборник, поезија и проза Марина Држића, Рањинин лекционар, те Градићево Либарце од дјевства).

На сличан начин, са мање или више успјеха, радили су и други лингвисти на дјелима писаца из разних епоха и са разних терена, тако да се временом створила мозаична слика језичког стања у књижевностима протеклих епоха на српскохрватском тлу. Без обзира на примарно одређивање да се, у првом реду, дође до података о тзв. пишчевом матерњем говору, иако се најчешће долазило само до његовог идиолекта који није увијек ни морао бити чисти матерњи говор, увијек се излучивало и доста података који су се за ову сврху морали одбацивати, јер је било очигледно да не припадају конкретном говору. На тај начин се и долази до података који су управо релевантни за изучавање историје литерарног језика, с тим што је за дубље изучавање потребно добивене податке ставити и у одређени социолингвистички оквир и одредити им провенијенцију.

То је и разлог да је за историју литерарног језика уопће, па према томе и у сербокroatистици, одлучујућа чињеница социолингвистичка теорија, која и чини неопходно полазиште како за изучавање стандардног језика и савременог природног језика у свим његовим појавностима, тако, и поготово, за ову област историје језика, код које је апсолутно неопходно ситуирање језичких чињеница у социолингвистичке оквири, тј. посматрање језичких феномена у склопу социјеталних услова и у историјској перспективи политичких и културних датости.

У сваком случају, историја литерарног језика у славистици већ одавно има своје мјесто, не само у русистици, гдје је и номинирана као исто-

рија руског литерарног језика², него је већ и прашка школа старословенски језик посматрала прије свега као литерарнојезички идиом³. Међутим, у изучавању дијахроније српскохрватског језика историја литерарног језика није ни до данас потпуно уобличена као дисциплина у којој су знања колико-толико заокружена и утврђене основне поставке. Прије свега, ради се и о томе да не постоји уџбеник историје српскохрватског литерарног језика, чак ни приручник који би бар презентирао текстове релевантне за корпус ове дисциплине са неопходним коментарима.

Истина, постоје »Примери историјског развика српскохрватског језика« Миливоја Павловића, који су данас већ распродани, али та књига и није писана с намјеном да да управо текстове за историју литерарног језика, јер поред литерарних текстова у ужем смислу доноси не само текстове административно-правних списа, него и дијалекатске, као и текстове стандардног језика из његове раније фазе. Истина, директно или индиректно (према ранијој констатацији) изучавања ове проблематике су посљедњих деценија присутнија у шире схваћеним дијахрониским изучавањима српскохрватског језика, али још увијек недостају коначне синтезе свих парцијалних сазнања.

Оваква ситуација је и разумљива ако се има у виду да је историја српскохрватског литерарног језика, у ствари, испарцелирана не само на вертикалној временској оси него и на хоризонталној, просторној, с обзиром да се овај одсјек дијахроне лингвистике по својој природи нужно смјешта у социолингвистички оквир, како је већ наглашено, па су и политичке прилике од пресудне важности за идентификацију појединих сегмената историјског проучавања овог вида језичке употребе. Према томе, сама чињеница да се српскохрватски језик у разним временским епохама распростире у различитим друштвено-политичким јединицама, у склопу разних држава (Рашке, Хума, Босне, Дубровника, Хрватске, затим у склопу Млетака, Турске, Мађарске и Аустрије), утицала је да се образују разни типови литерарног језика, његове различите појавности, као израз различитих литература, које су још уз то дијелиле и вјерске баријере.

На тај начин, сваки одсјек времена има не само своју посебну књижевнојезичку физиономију него и разна подручја носе своје литерарнојезичке специфичности, које не зависе само од дијалекатских разлика. Наиме, с обзиром на три нарјечја српскохрватског језика, могло би се помислити да се територијалне разлике литерарних језика српскохрватског подручја могу свести на ову основну подјелу природног језика. Међутим, иако је несумњиво да је говорни супстрат подлога литерарном језику у великом броју случајева (изузимајући кад се литерарна продукција заснива на старославенској подлози, као што је случај у првим епохама српс-

² Уп. нпр. В. В. Виноградов, *Очерки по истории русского литературного языка XVII—XIX в.*, Москва 1938; А. И. Јефимов, *История русского литературного языка*. Курс лекции, Москва 1954; Е. Г. Ковалевская, *История русского литературного языка*, Москва, 1978. и др.

³ *Mélanges linguistiques dédiés au Premier congrès des philologues slaves*, Prague, 1929. Theses 4 Les problèmes actuels du slave d'Église, p. 21—23. N. N. Durnovo, *Sur le problème du vieux*, p. 139—145.

кохрватског литерарног језика), он ипак није у потпуности одлучујући, с обзиром да при формирању литерарног језика веома важну улогу игра литерарнојезичка традиција оне књижевности коју на неки начин свака епоха слиједи, а која не мора бити увијек ни са подручја истог нарјечја, као што о том врло рјечито говори дубровачка ренесансна књижевност, која у великој мјери слиједи чакавску књижевност. Слични проблеми јављају се и у кајкавској књижевности XVII вијека.

Такође, истовремене књижевности XVII в. штокавског подручја, које обухватају, с једне стране, Босну и Херцеговину, Далмацију и Славонију, а с друге, Србију — показују изразите језичке разлике, чак с обзиром на базу литерарног језика, јер док је у првих основа штокавско нарјечје (изузимајући нешто српске књижевности у Босни и Херцеговини), у других још увијек основу литерарног језика чини црквенославенски српске редакције, што је узроковано не само припадношћу различитим политичким јединицама /Србија и Босна (с Херцеговином) припадају различитим управним јединицама Турског Царства, док је Славонија концем вијека у склопу Мађарске, а Дубровник самосталан, Далмација под Млецима/ него и чињеницом различите конфесионалне припадности ових литература, те различите духовне оријентације њених носилаца.

С тим у вези се отвара и питање старославенских редакција на српскохрватском тлу, управо питање колико оне, у ствари, уопће и припадају историји српскохрватског литерарног језика, с обзиром на чињеницу да у њиховој основи лежи старославенски. Да је у питању историјска граматица једног природног језика, ово би питање, свакако, било потпуно излишно. Међутим, овдје се ради о феномену литерарног језика на истом језичком подручју, гдје су критерији језичке идентификације и класификације битно друкчији. Наиме, на нашем тлу први литерарни производи су писани искључиво црквенославенским језиком, при чему већ само егзистирање редакција представља везу старославенског и народног језика и прво инфилтрирање српскохрватског природног језика у литературу, у већој или мањој мјери, у зависности од екстралингвистичких услова, жанра и сл. Како историјски развој показује, управо су редакције старославенског на нашем тлу генератор стварања српскохрватског литерарног језика, па је тај језик и немогуће проучавати без изучавања црквенославенских редакција као његових саставних дијелова, нарочито што се на појединим ареалима српскохрватске територије ова литература продужава и у XVIII в. и чини један од литерарнојезичких факата који су у извјесном смислу утицали и на неке битне оријентације при стварању српскохрватског стандардног језика.

У ствари, изучавање српскохрватског литерарног језика поред већ наведених задатака нужно треба да нам пружи и увид у дијахроне компоненте стандардног српскохрватског језика, у ствари, да одговори на питање који су се предстандардни идиоми укључивали директно у конституирање стандардног језика, а који су представљали појаве периферног значаја у том погледу, или су у директној конкуренцији губили битку из спе-

цифичних разлога, као што је случај са кајавском књижевном коине у Хрватској или славјаносрпским у Војводини, у првом случају због релативно мале распрострањености говорне основе, а у другом због унутрашње некохерентности и немогућности постизања у краћем року било какве инхерентне норме.

При томе не треба заборављати на чињеницу да је већ сама присутност и ових идиома имала извјесног одраза на развој српскохрватског стандардног језика и да је његова полицентричност до извјесне мјере подржана и постојањем оваквих књижевних коине.

Разумљиво је, наравно, да су при формирању српскохрватског стандардног језика највећу улогу одиграли предстандардни идиоми који су се кретали на истој линији литерарнојезичког развоја, прије свега, идиоми створени на бази штокавског нарјечја, који су кроз стољећа стекли, с једне стране, литерарну престижност (овдје, у првом реду, мислим на литерарну коине дубровачке књижевности), те већу територијалну распрострањеност (као нпр. штокавска набожна, претежно фрањевачка књижевност).

И на овом је плану истраживања доста тога учињено, сагледани су главни правци развоја, али се, исто тако, не може порећи да су остала неистражена релативно знатна подручја и овог и других планова проучавања историје сх. литерарног језика, у свим епохама, често у најбогатијим литературама, као што је, нпр., још недовољно освијетљен језик српске средњовјековне књижевности, а готово комплетну обраду очекује и велики, и за истраживање врло комплексан фонд усмене народне књижевности. Иако она, *de facto*, не припада писаној литератури и њена језичка дијахронија је готово неприступачна, за истраживања, њена несумњива важност за формирање српскохрватског стандардног језика налаже да се њен језик подвргне систематском испитивању⁴. Осим тога, детаљнији лингвистички увид ће, највјероватније, показати да је у историји српскохрватског литерарног језика њен утицај релевантан за извјесне функционалне стилове литерарног језика даље прошлости.

За непосредно разјашњавање путова акцентуације српскохрватског стандардног језика, нарочито на простору који не припада ниједном од два центра српскохрватске језичке стандардизације, као што је случај са Босном и Херцеговином, од пресудне је важности изучавање језика јавне комуникације, прије свега, језика тзв. периодике, која у једној национално и конфесионално некохерентној средини представља управо основни инструмент уједначавања у завршним токовима стандардизације⁵. На тај се начин проблематика историје литерарног језика заокружује: од првих

⁴ В. Д. Брозовић, Вук Стефановић Караџић и новоштокавска фолклорна коине, Стандардни језик, Запреб, стр. 85—118, а уп. и Куна Х., Језик босанскохерцеговачке муслиманске народне поезије у односу према стандардном језику, Књижевни језик, 3, год. VII, Сарајево, 1978, стр. 5—29, пос. от.

⁵ В. Х. Куна, Удио српске периодике у стандардизационим језичким процесима на босанскохерцеговачком тлу, пос. от. из Зборника Матице српске за филологију и лингвистику, XXVIII, посвећено академицима Милки Ивић и

почетака књижевног рада до завршних корака у језичкој стандардизацији. обухватајући не само главне токове развоја него све споредне путове којима је на српскохрватском језичком простору забиљежена појава књижевности на једном од идиома што се могу везивати за српскохрватски језички сустав.

ИСТОРИЈА СЕРБОХОРВАТСКОГ ЛИТЕРАТУРНОГ ЈАЗЫКА В КРУТУ ДИАХРОННЫХ ДИСЦИПЛИН СЕРБОКРОАТИСТИКИ

Резюме

Выделение истории сербохорватского языка как особой дисциплины в кругу диахронных лингвистических исследований сербохорватского языка является сравнительно новым. Оно в определенной степени возникло в связи с применением новых теоретических подходов к лингвистической науке, главным образом в связи с применением социолингвистики в изучении диахронии.

Автор в связи с этим утверждает, что история сербохорватского литературного языка решает, с одной стороны, отношение различных литературных койне к исторической диалектологии, а также и к общей исторической праматике сербохорватского языка а, с другой стороны, вопрос определения до-литературных идиом по отношению к направлениям развития сербохорватского литературного языка.

Так как исторический подход, изучаемый этой дисциплиной, довольно длителен (с XII до XIX века), а конкретную историческую обстановку в данном периоде характеризует политически-территориальная раздробленность, в соответствии с социолингвистическим подходом изучение охватывает не только сербохорватские, но и церковнославянские литературные койне на всей сербохорватской территории. Таким способом, для изучения открываются большие возможности, ибо прежние данные в известной степени частичны и часто являются результатом исследования истории диалектологии, так что формирование целостной истории сербохорватского языка еще предстоит.

Павлу Ивићу, Нови Сад, 1984/85, стр. 381—387; иста, Неки проблеми језичке стандардизације у Босни и Херцеговини XIX вијека (на грађи хрватских новина и часописа) пос. от. Festschrift für Nikola R. Pribić, Neuried 1983, S. 386—394; иста, Језик штампе у Босни и Херцеговини до 1918. године, пос. от. Радови VIII Института за језик и књижевност у Сарајеву, Одјелјење за језик, 1981, стр. 12—134.